

Doç. Dr. Işıl Fulya ORKUNOĞLU ŞAHİN*

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, isilfulya@gmail.com

Türkiye'nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi

Özet

Günümüzde Çin, ABD vb. gelişmiş birçok ülke arasındaki dış ticaret savaşları ivme kazanmıştır. Bu durumun dış ticaret savaşlarının en önemli silahlarından biri olan gümrük vergilerinin oranlarında artışa gidilerek, kotalarla, yasaklarla ve diğer tarife dışı engellerle misilleme şeklinde sürdürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte ilerleyen süreçte 2023'te yürürlüğe girmesi hedeflenen AB'nin sınır karbon vergisi düzenlemesi ile getirilen çevre kirliliği ve karbon salınımı kriterlerine uygun olmaması vb. nedenlerin de yeni dış ticaret engellerini doğuracağı öngörülmektedir. Nitekim çalışmada 1980-2021 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacminin gelişimi, ithalatın ihracatı karşılama oranının seyri, Türkiye'de 1980-2021 döneminde ithalatın ve ihracatın sektörlere, mal gruplarına ve ülkelere göre dağılımının gelişimi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Savaşları, İhracat, İthalat, İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, Türkiye.

JEL Sınıflama Kodları: F49, G00, F50.

Scrutinization of Turkey's Foreign Trade Development in the 1980-2021 Period

Abstract

Nowadays China, USA etc. foreign trade wars between many developed countries have gained momentum. It is seen that this situation continues in the form of retaliation by increasing the rates of customs duties, which is one of the most important weapons of foreign trade wars, with quotas, bans and other non-tariff barriers. However, it is not in compliance with the environmental pollution and carbon emission criteria brought by the EU's border carbon tax regulation, which is targeted to come into force in 2023, etc. It is predicted that these reasons will create new foreign trade barriers. As a matter of fact, in the study, the development of Turkey's foreign trade volume in the period of 1980-2021, the course of the ratio of imports to exports, the development of 1980-2020 imports and exports in Turkey according to sectors, product groups and countries are examined.

Keywords: Foreign Trade Wars, Import, Export, Export/Import Coverage Ratio, Turkey.

JEL Codes: F49, G00, F50.

Giriş

Dış ticaret ulusların kalkınmalarına sağladığı katkı ve birbiriyle entegrasyonlarının artması ve cari açığın katma değerli ürün üretimi ve ihracatta sağlayacağı artış ile kapatılması bakımından, ekonomilerin önemli kaldıraçlarındandır. Türkiye'nin dış ticaret politikasının gelişiminin öncelikle 1980'lere kadar ithal ikamesine dayalı sürdürüldüğü, 24 Ocak Kararları ile dışa açık ticaret politikalarına geçildiği görülmektedir. Günümüzde ise ticaretin elektronik ortamda gerçekleştirilmesindeki artışta öncelikle küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin, ardında da Covid-19 salgınının etkisi yadsınamaz. Bu bağlamda Covid-19'un uluslararası ticaret üzerindeki etkileri incelendiğinde; özellikle sağlık ve turizm sektörlerini oldukça daraltıcı etkide bulunduğu, istihdam rakamlarını düşürdüğü ve ülke ekonomilerini kriz dönemlerine eş değer şekilde sarsıcı güçte olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Covid-19 pandemisi ülke ekonomileri üzerinde temelde dış ticaret odaklı üç etkide bulunmuştur. Bunlar; talepte daralma, küresel tedarik zincirinin aksaması ve pek çok ürünün üretim maliyetlerindeki artışın firmalar tarafından karşılanma güçlüğüne bağlı yaşanan arz krizidir. Diğer yandan uluslararası ticarete; kullanım kolaylığı, tedarik zinciri yönetimi, akıllı sözleşmeler, dijital kimlik ve sertifika kontrol imkanı, uluslararası finansal ödemelerde finansal hizmet maliyet düşüklüğü, hizmet hızı gibi nedenlerle yaygın şekilde talep gören blokzincir teknolojisi tabanlı ödeme sistemlerine sahip Bitcoin, Ethereum vb. sanal para birimleri ile gerçekleştirilen sanal para transferlerinin kullanımındaki artış dikkate değerdir. Bununla birlikte yapay zekaya ve bulut teknolojilerine, nesnelerin internetine dair teknolojik gelişmelerin akıllı telefonlardaki birçok uygulama ile başlayıp, pçlerdeki arama motorları aracılığıyla dış ticaretin ve/veya e-ticaretin niteliksel ve niceliksel gelişimine hizmet ettiği görülmektedir. Gelecek dönemde "metaverse" adı ile anılan dünya ötesi sanal alemde artırılmış sanal gerçeklik gözlükleri ile bireylerin avaturları

andırır şekilde arsa alıp satıp, kripto paralarla ve alt coinlerle alışveriş yaparak çeşitli ticari faaliyetlerde bulunabilecekleri sanal dünyanın, insanlar tarafından gerçek dünyaya eşdeğer şekilde önemseneceği düşünülmektedir. Ancak çalışmanın konusunu yalnızca 1980'li yıllardan günümüze kadar olan dış ticaretteki gelişmelerin Türkiye özelinde incelenmesi oluşturmaktadır.

1. Dış Ticaret Hacminin Gelişimi ve Dış Ticaret Savaşları

Türkiye'de 1980'ler öncesinde kalkınma stratejisi olarak ithal ikameci strateji izlenmiştir. 1980'de dışa açık ekonomi politikalarına geçiş dünya ekonomisine paralel şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye- AB ile 1996'da 1/95 sayılı Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı ile Gümrük Birliğine(GB) girmiştir. GB, Türkiye'nin dış ticaretini kısa vadede olumlu etkilemiştir. Uzun vadede ise; çeşitli ekonomik kayıplara uğramasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1980'lerde yaklaşık 10 milyar dolar olan dış ticaret hacmimizdeki artış ve azalışların GB ile ilgisi net olarak bilinmemekle birlikte dış ticaret hacmimiz 1990'ların sonunda 80 milyar doları aşmış, özellikle 2004'te ithalattaki %40'luk artış ve ihracattaki %30'luk artışla Türkiye'nin dış ticaret hacmi 417 milyar dolar olmuştur. Sırasıyla 2010, 2016 ve 2020 yıllarında da ithalat ve ihracat rakamlarında dolayısıyla da Türkiye'nin dış ticaret hacminde bir düşüş söz konusudur. Temmuz 2015 Darbe girişiminin ardından kısa bir süre sonra dolar/TL kuru 3.00'ü aşmış, kamu bankaları uygun koşullarla kredi imkanı sunmuşlardır. Kamu kaynakları 2016'da Varlık Fonu'nda toplanmıştır. 2017'de Türkiye'de ekonomik büyümeyi artırırken, işsizliği azaltmaya yönelik önlemler alınmıştır. Kredi Garanti Fonu ile şirketlerin çekeceği kredilere devlet kefil olmuştur. 2018 finansal krizi ile TL değer kaybında artış, enflasyonda ve borç yükünde yükselişe karşılık, Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2014 ve 2021 yıllarından sonra en yüksek değeri olan 408 milyar dolara erişmiştir.

Buna karşılık 2019'a kıyasla 2021'de dünya ticaret hacmi %14 artış gösterirken, Türkiye'nin dış ticareti %7 oranında artmıştır. 2021'de dünya ihracatı içinde Türkiye'nin payı %0,4'tür. 30 Kasım'da yayınlanan 2021 tarihli bir UNICTAD raporunda; mal ve hizmet ticaretinin 2021'de 28 trilyon dolara ulaştığı, toparlanmanın ülkeler ve sektörler arasında eşitsiz olduğu belirtilmiştir. Ancak 2021'deki uluslararası ticaretteki iyileşmenin, pandemi kısıtlamalarının, ekonomik teşvik paketlerinin ve emtia fiyatlarındaki artışların azalmasına bağlı talepteki artıştan kaynaklandığı ifade edilmektedir (UNICTAD, 2021: 1-8). Nitekim Türkiye'nin dış ticaret hacmi yıllara göre sürekli artar görünse de, 2008 yılı küresel finansal krizi nedeniyle kriz öncesi 335 milyar dolar düzeyine çıkan dış ticaret hacmi düşmüştür. 2011 yılında rekor cari açık sırasında yeniden ciddi oranda yükselmiştir. Bu gelişime karşın küresel ticaret içindeki payımız ise dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında olmakla kıyaslanabilecek bir büyüklükte bulunmamaktadır. 2012 yılı dünya ticaret hacminin ortalama 37 trilyon dolar olduğu ileri sürülürken, Türkiye'nin bu hacim içindeki payı %1'in biraz üzerindedir (Eğilmez, 2013).

Tablo 1. Türkiye'nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)

Yıl	Ihracat	Değişim%	İthalat	Değişim%	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1980	2 190 122	28	7 909 364	55,9	-4 999 242	10 819 486
1982	5 745 973	22	8 842 665	-1	-3 096 692	14 588 639
1984	7 133 604	25	10 757 032	17	-3 623 429	17 890 636
1986	7 456 726	-6	11 104 771	-2	-3 648 429	18 561 497
1988	11 662 024	14	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422
1990	12 959 288	12	22 302 126	41	-9 342 838	35 261 413
1992	14 714 629	8	22 871 055	9	-8 156 426	37 585 684
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5.164.147	41.375.891
1996	23 224 465	28,2	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107
1998	26 973 952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344
2000	27 774 906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727
2002	36 059 089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886
2004	63 167 153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919
2006	85 534 676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.499	225.110.850
2008	132 027 196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770
2010	113 883 229	11,5	185.544.141	31	-71.661.113	299.427.551
2012	152 461 737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877
2014	166 504 862	3,1	251 142 429	-3,7	-84 637 567	417.647 291
2016	149 246 999	10,3	202 189 242	-5,4	-52 942 243	351.436 241
2018	177 168 756	7,7	231 152 483	-3,2	-53 983 726	408.321 239
2020	169 637 755	-6,2	219 516 807	4,4	49 879 052	389.154 562
2021*	271 355 000	59,9	225.368.000	2,67	-45.987.000	496.723.000

Kaynak: (TÜİK, 2021), (*EB, 2022).

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticari çıkarları ile bağlantılı olarak genellikle sektörel bazda ya da bebek sanayi gelişim alanlarının uluslararası yıkıcı rekabetten zarar görmemesi için korumacı önlemlere başvurdukları bilinmektedir. Ancak kullanılan korumacılık tedbirleri dönemsel olarak çeşitlenerek tarife dışı görünmez engellere doğru evrilmiştir. Nitekim ticaret savaşları ülkelerin ithalat üzerine getirdikleri korumacı önlemleri çeşitlendirmeleri ya da uyguladıkları yasakları, kotaları ve/veya vergilerin oranlarını artırmaları ile karşılıklı olarak şiddetlendirmeleri şeklinde ortaya çıkar. Ticaret savaşları, uluslararası ticaret hacmini olumsuz yönde etkiler ve tüketicilerin tüketim seçeneklerini daraltarak refahlarının düşmesine neden olur. Buradan hareketle Tablo 2'ye göre; dünya ticaretinde 2020 yılında lider ihracatçı ve ithalatçı sıralamasındaki ülkelerin pek değişmediği, sadece sıralarının değiştiği söylenebilir. Çin ile ABD arasındaki rekabetin özellikle ihracat kanadında Çin lehine olduğu, buna karşılık ithalatta da ABD ekonomisini yakaladığı ve birkaç yıl içinde öncelikle sektörel bazda geçebileceği rahatlıkla öngörülebilir. Türkiye'nin sıralamadaki yeri ithalatta 23. sırada iken, ihracatta 30. sırada bulunmaktadır. Buna rağmen, TL'deki değer kaybının etkisi ile gümrük kapılarından artan turist girişi ile özellikle Bulgar ve Yunan turistlerin alışverişlerindeki artışın ve Covid-19 sonrası test kitleri, maske vb. temel tıbbi ürünlerin ihracatındaki artışın olumlu etkisinin 2022'de etkisini göstermesi muhtemeldir.

2000'lerde, G. Kore ve Japonya teknolojilerine erişen Çin, 2018'den itibaren dış ticarete ABD ile rekabetini artırmıştır. Çin'in gelişiminin

temel nedenleri yaptığı reformlar, doğrudan yabancı yatırımlardaki artış ve buna bağlı olarak üretimdeki ve ihracattaki artış ile 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (WTO)'ya üye olmasıdır. ABD- Çin Ticaret Savaşının nedenleri; Çin'deki düşük maliyetli iş gücü, çok uluslu büyük firmaların yatırımlarını ve üretim yerlerini buraya kaydırmaları, yeni teknolojilerin hızla geliştirilebilmesi, ucuz olarak tedarik edilip üretilme kolaylığı ile ABD'ye ihracatının artması ve teknolojik ürün taklit yeteneğinin üstünlüğüdür. Sonuçta zaman içinde pek çok kritik sektörde Çinli üreticiler ABD'li üreticileri geride bırakmışlardır (Çatalbaş, 2020: 83-84). Çin uzun yıllar dışa kapalı ekonomi politikaları izlemiş olsa da, ekonomisindeki yükseliş periyodunu yakaladıktan sonra günümüz itibarıyla serbest ticaret politikalarını benimser hale gelmiştir. Diğer yandan literatürde birçok çalışmada döviz kurlarındaki oynaklıkla değişen dış ticaret hadlerinin uzun vadede dış ticaret açığını artıracığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaplan ve Ünal, May 2019: 309). Bununla birlikte ülkelerin dış ticaret vergilerine getirdikleri ek yüklerin de dış ticaret hacmini düşürmesi beklenmektedir. Örneğin; ABD'nin 23 Mart 2018 tarihinde çelik ve alüminyuma sırasıyla %25 ve %10 ek gümrük vergisi getirmesi nedeniyle Çin, 128 ABD menşeli ürüne %15 -%25 arası değişen tarifede vergi getirerek misillemede bulunmuştur(Bloomberg). 2018'de ABD'nin Türkiye'ye yönelik çelik ve alüminyuma getirdiği ek vergilere karşılık, Türkiye kömür, kağıt, fıstık, viski, otomobil, makine, petrokimya vb. ABD ürünlerine ek vergi düzenlemesi getirmiştir. ABD ayrıca Türkiye'de 2020'de yürürlüğe giren dijital hizmet vergisi konusunda da misilleme ikazında bulunmuştur.

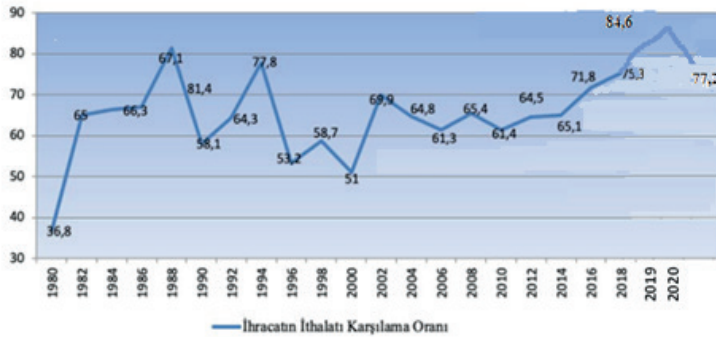
Tablo 2. 2020 Yılı Dünya Mal Ticaretinde İhracatçı ve İthalatçı İlk 6 Ülke (Milyar Dolar ve %)

	İhracat	İthalat	Ülke ihracatının dünya ihracatındaki payı ve yıllık değişimi (%)	Ülke ithalatının dünya ithalatındaki payı ve yıllık değişimi (%)	Ülke İhracatının Dünyadaki Sırası	Ülke İthalatının Dünyadaki Sırası
Çin	2.591	2.056	14,7/4	11,5/-1	1.	2.
ABD	1.432	2.408	8,1/-13	13,5/-6	2.	1.
Almanya	1.380	1.171	7,8 /-7	6,6/-5	3.	3.
Hollanda	674	597	3,8/-5	3,4/-6	4.	6.
Japonya	641	635	3,6/-9	3,6/-12	5.	5.
Hong Kong Çin	549	570	3,1/3	3,2/-1	6.	8.
Türkiye	169	219	1,0 /-6	1,2/4	30.	23.

Kaynak: (WTO, 2021: 58).

Grafik 1'e göre; Türkiye'de ithalatın ihracatı karşılama oranının 1980-2020 yıllarındaki gelişimi incelendiğinde; 1980'deki %36,8 oranındaki seyrinin 1988'de %81,4, 1994'de ise %77,8 oranına eriştiği görülmektedir. Buna karşılık genellikle ortalama %60'lar seviyesinde seyretmiştir. Ancak Covid-19'un dış ticaret üzerindeki etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020'de 2019'daki oranına göre düşerek ithalatın ihracatı karşılama oranının 2019'da %84,6 ve 2020'de ise %77,2 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 2020 yılında ithalat için ödenen dövizin %77,2'si ihracattan elde edilen dövizle karşılanmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin ticaret açığının son 40 yıllık döneminde ortalama %60'ın üzerinde bulunduğu görülmektedir. Bunun nedeni ihracatın ithalatı karşılama oranı %100 olduğunda, ihracat ve ithalatın eşit olmasıdır. Bu eşitlik var olduğunda ise ticaret açığı oluşmazken, ilgili oran düştükçe ticaret açığı artmaktadır. 1980-2020 yıllarının ortalaması ise yaklaşık %60'dır. Ancak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) özel ticaret sistemi yerine genel ticaret sistemine geçtiğinden, 2013 öncesinin karşılaştırılması güçleşmiştir. Buna karşılık 2021'de Türkiye'de ilk kez ihracat 200 milyar doların üstünde gerçekleşmiştir.

Grafik 1. Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Seyri

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Nitekim Ticaret Bakanlığı tarafından 2021'de ihracatın, 2020 yılına kıyasla %32,85 artarak 225 milyar 368 milyon dolara ulaşmış, tüm zamanların en yüksek yıllık ihracat rakamının gerçekleştiği ileri sürülmüştür (EB, 2021). 2021 yılında dış ticaret hacmi ise 2020'ye göre %27,64 artarak 496 milyar 723 milyon dolara ulaşmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %83,1 olarak gerçekleşmiştir.

2. İhracatın Gelişimi

1980 itibariyle ihracata dayalı sanayileşme politikalarını içeren dışa açık ekonomi politikalarının etkisiyle 1988'e dek ekonomi canlansa da, 1988 sonrasında ekonomik büyüme hızı düşmüştür. 1990'lı yıllarda ekonomik durgunluğun ve Körfez Savaşı'nın etkileri, enflasyondaki yükseliş ve dış borç stokundaki artış 1994 krizine neden olmuştur. 1994-1998 yılları arasında ise kamu finansman açıklarının giderilmesi amacıyla uygulanan 5 Nisan Kararlarıyla TL'deki devalüasyon ve yaşanan ekonomik durgunluğun olumsuz etkileri 2000'lere kadar sürmüştür. Bununla birlikte Türkiye'nin ihracatı 2000'lerin başında yaklaşık 28 milyar dolar civarında iken, 2008'de 132 milyar dolara yükselmiştir.

Yürürlük tarihi Ocak 1996 olan Gümrük Birliği Anlaşması Türkiye'nin AB'ye uyguladığı sanayi malları ithalatı üzerindeki tarifeleri sıfıra indirmiştir. Ayrıca üçüncü ülkelere karşı AB'nin gümrük tarifelerini kendi tarifesi gibi uygulamasını sağlamıştır. Dolayısıyla Gümrük Birliği Anlaşması'nın Türkiye'ye olumlu etkilerine karşılık, Türkiye AB'nin yaptığı serbest ticaret anlaşmalarının dışında kaldığından, bu anlaşma güncellenmelidir. Üçüncü ülkeler, AB ile imzaladıkları serbest ticaret anlaşmaları aracılığıyla Türkiye'ye gümrüksüz mal satabilirken, Türkiye'den aldıkları mallara tarife uygulamaktadırlar. Başta bu sorun olmak üzere çeşitli sorunlara yol açan Gümrük Birliği Anlaşması,

tam üyelik öncesi geçiş dönemi için kabullenilmiş olsa da, tam üyeliğin gerçekleşmemesi nedeniyle oldukça uzun süre yürürlükte kalarak Türkiye ekonomisine verdiği zarar sürmektedir (Seyidoğlu, 2017: 295-296). 1999'da yeni bir İstikrar Programı uygulanmaya başlamıştır. Uluslararası Para Fonu tarafından desteklenen bu programın amacı enflasyonun 2000 yılında uluslararası paritede E/\$ paritesinde Avronun değer kaybı, ham petrol fiyatlarındaki yükseliş ile Ekonomik İstikrar Programı ile getirilen kur programı değerlendirilen TL ile ihracatın gelişimini önlemiştir. Ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile döviz piyasalarındaki ve kurdaki hareketliliğin etkisi ile tüketim düşüncesi, devalüasyon kaynaklı kur avantajı ihracatı artırmıştır (Oskey:57).

2009 yılında krizin etkisiyle tüm dünyada büyüme ve dış ticaret verilerinde yaşanan düşüş, Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Ancak 2010'da küresel krize yönelik önlemlerle düzelen ihracat artışını, 2011 yılında %18,5 oranında artan 135 milyar dolar ile Cumhuriyet tarihindeki en yüksek seviyesine ulaşan ihracat miktarı izlemiştir. 2012'de dünyada 22'nci sırada yer alan Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı %0,74 olmuştur. Ayrıca 1996'da 180, 2002'de 228 ve 2011'de 236 ülke ve gümrük bölgesine Türkiye'den ihracat gerçekleştirilmiştir (EB, -10,11). 2015'te dünya ihracatı da Türkiye'nin ihracatı da gerilemiştir. Toplam ihracatının %42,4'ünü, toplam ithalatının %32,3'ünü AB ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye, AB'ye ithalata kıyasla daha çok ihraçta bulunmaktadır (Biol, 2020: 182). Ancak 2019 yılında başlayan ve ekonomik etkileri 2021 sonrasına da sarkan Covid-19 nedeniyle birçok ülkenin ve sektörlerinin dış ticareti azalırken, tarım, sağlık hizmetleri sektörü, uzaktan çalışma ile dijitalleşen alanlarda istihdam ve ticaret imkanları artmıştır.

Tablo. 3 Türkiye’de 1980-2021 Döneminde İhracatın Gelişimi (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	Değişim%	Yıl	İhracat	Değişim%
1980	2.910.122	28,7	2002	36.059.089	15,1
1982	5.745.973	22,2	2004	63.167.153	33,7
1984	7.133.834	24,5	2006	85.534.676	16,4
1986	7.456.726	-0,3	2008	132.027.196	23,1
1988	11.660.024	-6,3	2010	113.883.219	11,5
1990	12.959.288	11,5	2012	152.461.737	13,0
1992	14.714.629	8,2	2014	166.504.862	9,21
1994	18.105.872	18,0	2016	149.246.999	-10,36
1996	23.224.465	7,3	2018	177.168.756	18,71
1998	26.973.952	-1,4	2020	169.637.755	-4,75
2000	27.774.906	2,97	2021	271.355.000	59,9

Kaynak: (TÜİK, 2021).

2.1.İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı

UNCTAD’ın 2021 yılı Küresel Ticaret Raporu’na göre; 2019 ve 2020 yılına göre 2021’de ulaşım ve tekstil sektörleri hariç, özellikle enerji (%79), kimya (%35), tarım (%26), metal (%43) ve mineral (%51) sektörlerinde ve sözü edilen bu sektörlerde minimum %25 ve üzerinde (UNCTAD, 2021: 6) bir sektörel ihracat artışı görüldüğü belirtilebilir. Türkiye açısından ise tablo 4’e göre; Türkiye’nin 1980 sonrası ihracat yapısının sektörel anlamdaki gelişiminde tarımsal ürünlerin payının gösterdiği düşüşe paralel şekilde, imalat sanayi ürünlerinin payının hızla yükseldiği görülmektedir. 2001-2016 döneminde ise sektörlerin toplam ihracat içindeki payları 2001 ve 2016 için sırasıyla; otomotivde (%7,5-%13,9), makinede (%5,6-%8,7), altın ve mücevher (%1,5-%8,5), demir-çelik mamulleri (%9,7-%7,8), hazır giyim ve konfeksiyon(%23,4-%11,7)dur. Buna göre hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün toplam ihracat içindeki payı 2001 yılına kıyasla 2016’da yarı yarıya düşerken, otomotiv, makine ve altın ve mücevher sektörlerinde ihracat artışının dikkate değer olduğu görülmektedir (TİM 2001-2016:12).

Yapılan ekonomik faaliyet türüne göre ihracatın 1980-2021 dönemindeki gelişimi incelendiğinde; tarım ve madencilik sektörlerinin payındaki düşüşe karşılık sanayi sektörünün payında yıldan yıla artan bir yükseliş olduğu görülmektedir. Ancak 2020-2021 döneminde sözü edilen seyir değişerek, madencilik sektörünün payı 1980’deki yaklaşık %7 değerinden %10-14 değerlerine erişmiştir. Tablo 4’de görüleceği üzere 2021 yılında sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı ise yaklaşık %77’dir. Buna karşılık Teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret verileri incelendiğinde, ISIC Rev.4 sınıflaması içinde yer alan imalat sanayi ürünlerini kapsamaktadır. 2021 yılında Aralık ayında ISIC Rev.4’e göre imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %93 iken, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatındaki payı yaklaşık %4’tür (TÜİK, 2020). Ocak-Aralık döneminde yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %3,4’tür. İhracat içinde imalat sektörünün payının yüksekliği, ilgili sektörün dış ticarete ve ekonomiye katkısının büyüklüğü bakımından olumlu değerlendirilir.

Tablo 4. Türkiye'nin İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Tarım	Sanayi	Madencilik	Toplam	Tarım%	Sanayi%	Madencilik%
1980	1.672	1.047	191	2.910	57,4	36,0	6,6
1982	2.122	3.448	174	5.745	37,0	60,0	3,0
1984	1.749	5.145	240	7.134	24,5	72,0	3,4
1986	1.886	5.324	247	7.134	25,3	71,4	3,3
1988	2.341	8.943	267	7.457	20,1	76,4	3,2
1990	2.249	10.349	326	12.959	17,4	79,9	2,5
1992	2.134	12.286	267	14.715	14,5	83,5	1,8
1994	2.301	15.518	263	18.106	12,7	85,7	1,5
1996	2.153	20.526	369	23.224	9,3	88,4	1,6
1998	2.357	24.065	364	26.974	8,7	89,2	1,3
2000	1.659	25.518	400	27.775	6,0	91,9	1,4
2002	1.754	33.702	387	36.059	4,9	93,5	1,1
2004	2.542	59.579	649	63.167	4,0	94,3	1,0
2006	3.481	80.246	1.146	85.535	4,1	93,8	1,3
2008	3.937	125.188	2.155	132.027	3,0	94,8	1,6
2010	4.935	105.467	2.687	113.883	4,3	92,6	2,4
2012	5.189	143.194	3.161	152.462	3,4	92,6	2,1
2014	6.030	147.066	3.406	157.617	3,8	93,9	2,2
2016	5.397	133.595	2.676	142.529	3,7	93,3	1,8
2018	5.556	157.705	3.399	167.920	3,3	93,9	2,0
2020	8.731.827	161.529.726	20.204.431	16.088.682	4,4	81,9	10,2
2021	10.623.499	185.936.461	34.057.244	21.506.198	3,6	76,7	14

Kaynak: (TÜİK, 2021a), 2020-2021 yılları için Ocak-Kasım toplam verileridir, sırasıyla yalnızca 2020 ve 2021 için diğer sektörün payı %3,4 ve %4,9'dur.

2.2.İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 5'e göre; Türkiye'de ihracatın mal gruplarına göre gelişimi irdelendiğinde 1990 yılında yaşanan kırılma ile ara malı ihracatının payını geçerek tüketim mallarının payının %51'i aştığı görülmektedir. Buna karşılık 2006'da yatırım malının toplam ihracat içindeki payı %11 iken, hem ara malı hem de tüketim malı ihracatının paylarının %44 eşitliğinde bulunması dikkate değerdir. 2008 küresel finansal krizini izleyen yıllarda öncelikle yatırım malı ihracatında ve diğer mal gruplarında ihracat miktarının düştüğü, 2021 yılı itibarıyla ise ara malı ihracatının toplam ihracattaki payının %54'e ulaşarak diğer mal gruplarını geride bıraktığı görülmektedir. 2018 krizinin tüketim malı ihracatı üzerindeki olumsuz etkisi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kendini göstermiştir.

Tablo.5 Türkiye’de Gerçekleşen İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Yatırım Malı	Ara Malı	Tüketim Malı	Diğer	Toplam	Yatırım Malı%	Ara Malı%	Tüketim Malı%	Diğer%
1980	49	1.527	1.333	-	2.910	1,7	52,5	45,8	-
1982	159	3.310	2.275	-	5.745	2,7	57,7	39,6	-
1984	149	3.638	3.345	-	7.133	2,1	51,0	46,9	-
1986	149	3.848	3.459	-	7.456	2,0	51,7	46,3	-
1988	190	6.391	5.078	1	11.662	1,6	54,9	43,5	-
1990	305	5.992	6.661	-	12.959	2,3	46,3	51,4	-
1992	491	6.259	7.959	3	14.714	3,4	42,6	54,0	-
1994	736	8.183	9.181	4	18.105	4,0	45,3	50,7	-
1996	1.119	9.767	12.317	19	23.224	4,8	42,0	52,0	-
1998	1.342	11.251	14.365	15	26.973	5,0	41,8	53,2	-
2000	2.175	11.565	13.986	47	27.774	7,8	41,6	50,4	0,2
2002	2.790	14.667	18.464	146	36.059	7,7	40,7	51,2	0,4
2004	6.531	25.946	30.502	188	63.167	10,3	41,0	48,3	0,3
2006	9.423	37.788	37.740	532	85.534	11,0	44,1	44,1	0,6
2008	16.725	67.733	47.076	491	132.027	12,6	51,3	35,7	0,4
2010	11.771	56.380	45.320	410	113.883	10,3	49,5	39,8	0,4
2012	13.733	82.655	55.556	516	152.461	9,0	54,2	36,4	0,3
2014	16.107	75.171	65.088	1.243	157.610	10,2	47,7	41,3	0,8
2016	15.891	66.890	58.876	871	142.529	11,1	46,9	41,3	0,6
2018	19.843	79.264	68.030	782	167.920	11,8	47,2	40,5	0,5
2020	31.817	163.015	24.118	567	219.517	14,5	74,3	11,0	0,3
2021	35.947	210.148	24.941	388	271.424	13,2	77,4	9,2	0,1

Kaynak: (TÜİK, 2021a), (TÜİK, 2021b).

Diğer yandan hazır giyim ve tekstil vb. emek yoğun üretim sektörlerinde Çin’in sahip olduğu düşük maliyetli üretim imkanı Türkiye’nin tüketim malı ihracatının 2003 sonrasında azalmasının temel nedenlerindedir (Tokucu ve Yüce, 2013:56). Günümüz itibariyle halen ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payının yükselme eğiliminde olduğu toplam ihracat içindeki payının 2021’de yaklaşık %78 olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.3. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı

Tablo.6’ya göre; yıllara göre gelişimi incelendiğinde Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ülkenin Almanya olduğu söylenebilir. 2011’de Almanya’ya Türkiye’den yapılan ihracat 13 milyar dolarken, 2021’de 17 milyar dolar ihracat rakamına ulaşılmıştır. Türkiye’nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkeler bakımından ihracatının 2011’deki düzeyinden 2021’e gelindiğinde; miktarı ülkesine göre değişmekle birlikte ortalama

2-4 milyar dolar arttığı görülmektedir. Ancak 2011-2021 döneminde en fazla ihracat gerçekleştirilen ülkeler arasında Türkiye'nin ihracat miktarının en çok arttığı ülke ABD olmuştur. ABD'ye 2011'de yapılan ihracat miktarı 4,5 milyar dolar iken, 2021'de bu tutarın üç katı aşarak 13 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Nitekim 2021'de Türkiye'nin en fazla ihracatının gerçekleştirildiği ilk altı ülkeye olan ihracat rakamının toplam ihracatına oranı %37 olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin toplam ihracat rakamının 2011'den 2021'e yaklaşık %25 arttığı görülmektedir.

Tablo 6. 2011-2021 Döneminde En Fazla İhracatın Gerçekleştirildiği Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Almanya	13.950	13.124	13.702	15.147	13.417	13.998	15.118	16.136	15.425	15.978	17.544
İngiltere	8.151	8.693	8.785	10.556	10.556	11.685	9.603	11.106	10.866	11.235	12.372
İtalya	7.851	6.373	6.718	7.141	6.887	7.580	8.473	9.560	9.299	8.082	10.323
Irak	8.310	10.822	11.948	6.887	8.549	7.636	9.054	8.346	8.997	9.142	9.970
ABD	4.584	5.604	5.640	6.341	6.395	6.623	8.654	8.304	8.056	10.182	13.270
İspanya	3.917	3.717	4.334	4.749	4.988	4.988	6.302	7.708	7.661	6.683	8.786
Fransa	6.805	6.198	6.376	6.464	6.022	6.022	6.584	7.287	7.637	7.195	8.109
Hollanda	3.243	3.244	3.538	3.458	3.589	3.589	3.864	4.760	5.443	5.195	6.171
İsrail	2.391	2.329	2.649	2.950	2.955	2.955	3.407	3.894	4.356	4.704	5.664
Romanya	2.878	2.495	2.616	3.008	2.671	2.671	3.139	3.867	3.857	3.893	4.690
Diğerleri	72.826	89.862	85.496	91.562	74.782	74.782	82.794	86.952	89.868	120.804	72.739
Toplam	134.906	152.461	151.802	157.610	142.529	142.529	156.992	167.920	171.465	203.093	169.637

Kaynak: (TÜİK, 2021c).

2011 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatın %10,5'i Almanya'ya yapılırken, %6,1'i Irak'a, %6'sı Birleşik Krallığa, %5,8'i İtalya'ya, %3,3'ü ABD'ye yapılmıştır. 2021 yılında ise Türkiye'nin 225 milyar 291 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat rakamı içinde Almanya'nın payı %8, ABD'nin payı %6,8, Birleşik Krallığın payı %6, Irak'ın payı %5,2, İtalya'nın payı %5,2 olmuştur.

3 .İthalatın Gelişimi

Türkiye'de 1980'li yıllarda yaklaşık 7 milyar dolar olan ithalat, 1990'ların sonunda 50 milyar dolara ulaşmış. 2000'lerde ise 200 milyar doları aşmıştır.

1991 ve 1994 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden etkilenen Türkiye'nin ithalat miktarı, belirtilen krizlerden ilkinde %6, ikincisinde ise yaklaşık %21 oranında düşmüştür. 1994 yılında 23,2 milyar dolar olan ithalat 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasını takiben 1997 yılına kadar artarak ortalama 49 milyar dolara ulaşmıştır. 1999 yılında Marmara depremi sonrasında 40,6 milyar dolara gerileyen ithalat, 2000 yılında 54,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Mazlum, 2020:66). Pandemi sırasında diğer ülkelerde yaşanan tedarik sorunu özellikle ithal ara girdiye bağlı üretimin olduğu sektörlerde stokların tüketilmesine, üretimin durmasına ya da azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla üretimleri Çin'den gelecek hammaddelere bağlı olan birçok firmanın ihracatı azalmıştır. Nitekim pandemi sonrası tüm sektörleri etkileyen orta ve uzun vadeli

tedarik zinciri sorunları küresel ekonomiyi oldukça olumsuz etkilemiştir. Tedarik sorunu yaşayan firmaların üretim maliyetleri artmıştır.

Üretim maliyetlerindeki sıkıntılardan; en büyük enerji sektörü sıkıntısının Rusya'da, madencilik sektöründe Çin'de, tarımda ABD'de, imalat ve hizmetler sektöründe ise Çin ve ABD'de ortaya çıktığı belirtilmiştir. Özellikle ithal girdiye bağlı sanayi üretiminde, pandemi etkisiyle üretimi ithalata bağlı sektörlerde Çin'in üretimindeki daralma Türkiye'nin ihraç ürün miktarını düşürmüştür (Çütçü, 2021: 4).

Tablo 7. 1980-2021 Döneminde İthalatın Türkiye'deki Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	İthalat	Değişim%	Yıl	İthalat	Değişim%
1980	7.909	56,0	2002	51.553	-24,0
1982	8.842	-1,0	2004	97.539	40,7
1984	10.757	16,5	2006	139.576	19,5
1986	11.104	-2,1	2008	201.963	18,8
1988	14.335	1,3	2010	185.544	31,7
1990	22.302	41,2	2012	236.545	-1,8
1992	22.871	8,7	2014	251.142	-3,7
1994	23.270	-20,9	2016	202.189	-5,4
1996	43.626	22,2	2018	231.152	-3,2
1998	45.921	-5,4	2019	210.345	-9,0
2000	54.502	34,0	2020	219.516	4,4
			2021	225.368	2,6

Kaynak: (TÜİK, 2021c).

Türkiye'nin 2021 yılı ithalatında örneğin en yüksek düzeyde ithalatın gerçekleştirildiği ilk altı ülke sırasıyla; Çin, Rusya, Almanya, ABD, İtalya, Hindistan'dır. Ancak yıllara göre diğer ülkelerden yapılan ithalat incelendiğinde de durumun pek değişmediği söylenebilir. Fasillara göre ithalatın en yüksek olduğu ilk altı mal grubu ise sırasıyla; mineral yakıtlar, kazanlar ve makineler, demir çelik, elektrikli makine ve cihazlar ses kaydetme vb. tv cihazları, plastikler ve mamulleri, motorlu kara taşıtlarıdır. Türkiye'nin ithalatında Çin'den teknolojik ve elektronik ürünlerin, Rusya'dan başta buğday, mısır olmak üzere enerji, hammadde ve silah sanayi ürünlerinin, Almanya'dan atıştırmalık gıda ithalatı gerçekleştirilmektedir. Ancak AB ülkeleri de halen yüksek düzeyde ithalatın gerçekleştirildiği ülke grubunu oluşturmaktadır.

Şöyle ki AB'nin toplam ithalatında Türkiye %3,7'lik pay ile AB ülkeleri arası ticaret hariç 6. sıradadır. 2021 yılı rakamlarına göre; Türkiye 271 milyar dolarlık toplam mal ithalatının 85 milyar dolarlık kısmını (%31,5'lik pay) AB'den gerçekleştirmiştir (EB, 2022a).

3.1.İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı

Küresel ithalatın sektörlere göre dağılımında 2020 ve 2021 yıllarında ilk üç sektör arasında sırasıyla; kimyevi madde ve mamullerin, elektrik elektronik ve otomotiv endüstrisinin yer aldığı bilinmektedir. Türkiye'de ise ithalatın sektörlere göre gelişimi incelendiğinde; sanayi sektörünün payının 1980 yılında %59 iken, 2021'de %76'yı aştığı görülmektedir. Buna karşılık tarım sektöründeki ithalatın toplam ithalat içindeki payının 1980'lerdeki yaklaşık %1 değerinden, 2021'de %4'e eriştiği, dolayısıyla birçok temel tarım ürününün dahi ithaline ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Türkiye'nin ithalatının yıllar içinde ağırlıklı olarak ortalama %80'i imalat sanayiine, %10'u madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne, %10'luk pay ise hizmetler ve tarım sektörlerine ilişkindir. 1995-2017 döneminde Türkiye ağırlıklı hammadde ve imalat sanayiinden aramalı ve makine ve teçhizat ithalatı gerçekleştirmiştir. 2000'lerde Türkiye'nin ana metal sanayiinden yaptığı ithalat, 2008 yılına kadar kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektöründen yaptığı ithalat artmıştır (KB, 2018:18, 21).

Tablo 8. Türkiye'de Gerçekleşen İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Tarım	Sanayi	Madencilik	Diğer	Toplam	Tarım %	Sanayi %	Madencilik %	Diğer %
1980	79	4.675	3.154	-	7.909	0,9	59,1	39,8	-
1982	189	4.939	3.713	-	8.842	2,1	55,8	41,9	-
1984	406	6.728	3.622	-	10.757	3,7	62,5	33,6	-
1986	289	8.675	2.138	1	11.104	2,6	78,2	19,2	-
1988	300	11.101	2.931	2	14.335	2,1	77,5	20,4	-
1990	1.139	16.403	4.211	547	22.302	5,1	73,5	18,9	2,5
1992	925	18.005	3.332	607	22.871	4,1	78,7	14,5	2,7
1994	884	18.156	3.345	885	23.270-	3,8	78	14,4	3,8
1996	2.167	35.207	5.081	1.172	43.626	5,0	80,7	11,6	2,7
1998	2.126	39.024	3.747	1.022	45.921	4,6	85	8,2	2,2
2000	2.124	44.200	7.096	1.080	54.502	3,9	81,1	13	2
2002	1.703	41.383	7.192	1.273	51.553	3,3	80,2	14	2,5
2004	2.764	80.447	10.980	3.333	97.539	2,8	82,5	11,3	3,4
2006	2.934	110.378	22.033	4.227	139.576	2,1	79,1	15,8	3
2008	6.432	150.252	35.649	9.626	201.963	3,2	74,4	17,6	4,8
2010	6.489	145.366	25.932k	7.753	185.544	3,5	77,3	14	4,2
2012	7.502	176.235	42.246	10.459	236.545	3,2	74,5	17,9	4,4
2014	8.657	187.742	37.126	8.649	242.177	3,6	77,5	15,3	3,6
2016	7.096	167.243	19.008	5.266	198.618	3,6	84,2	9,6	2,6
2018	9.334	175.979	28.967	8.764	223.047	4,1	78,9	13	4
2020*	8.731	161.529	20.204	718	197.130	4,4	81,9	10,2	3,1
2021*	10.623	185.936	34.057	11.826	242.443	4,4	76,7	14,0	4,9

Kaynak: (TÜİK, 2021a) ve (TÜİK, 2021d). *TÜİK Kasım Dış Ticaret verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Diğer yandan Türkiye'nin sanayi sektörü ithalatının payının yüksekliği ve artmaya devam etmesi, teknolojik yeterlilik sorununa ve imalat sanayi üretiminde ithalat bağımlılığına işaret etmektedir (Kuşat, 2015:60). Tablo 8'e göre 1980'lerde toplam ithalat içinde maden sektörünün payı %40 iken, 1990'larda düşüş eğilimi göstermiş ve 2016 sonrasında yeniden yükselişe geçerek dalgalı bir seyir izlemiştir. 2020 yılı maden ithalatı verileri incelendiğinde; maden gruplarına göre ithalatın dağılımında sırasıyla en yüksek paya %61 ile enerji hammaddelerinin, %26 ile metalik cevherler, %10 ile endüstriyel hammaddeler, %2 ile doğal taşların sahip olduğu belirtilmiştir. 2020 yılı maden ithalatında ilk 5 maden sırasıyla; taş kömürü, demir cevherleri, koklaşabilir kömürler, süs taşları ve fosfatlardır. Maden ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı 2011-2017 yılları arasında ortalama %2,5 düzeyinde seyretmiştir (MTA, 2020:34).

3.2.İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye’de toplam ithalatın önemli kısmını ara malı ithalatı oluşturmaktadır. TCMB uzmanlarına göre Türkiye’nin üretiminde ithal girdilerin payı 2002-2018 yılları arasında %18’dir. Sektörlere göre farklılaşsa da, Merkez Bankası’nın raporuna göre; 2002 yılında %33 olan bu oran 2017 yılında motorlu taşıt üretiminde yaklaşık %48 olmuştur. Bilgisayar ve elektronik ürünlerinin üretiminde ithal girdilerin payı ise 2017’de %55’i aşmıştır. Temel metallerde ise ithalatın oranı %50 olmuştur (Euronews, 2022). TÜİK’in geniş ekonomik gruplar sınıflamasına göre ithalatta, 2020’de ve 2021’de sırasıyla ara mallarının payı %74,5 ve %77,2’dir. Sermaye mallarının payı ise aynı dönem için sırasıyla 2020 için %14,4 ve 2021 için %13,3 ile tüketim mallarının payları ise 2020’de %10,9 ve 2021’de %9’dur. Buradan hareketle ithalatta en büyük paya sahip unsurun ara malı ithalatının olduğu bu alanda dışa bağımlılığın 1990 yılından itibaren yaklaşık %50 oranında arttığı 2000’lerde ise bu artışın katlanarak sürdüğü tablo.9’da görülebilir. Dolayısıyla günümüzde de diğer unsurlara oranla oldukça yüksek olduğu dikkate değerdir.

Tablo 9. Türkiye’de Gerçekleşen İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Yatırım Malı	Ara Malı	Tüketim Malı	Diğer	Toplam	Yatırım Malı%	Ara Malı%	Tüketim Malı%	Diğer %
1980	797	6.747	363	-	7.909	10,1	85,3	4,6	-
1982	1.237	7.182	423	-	8.842	14	81,5	4,8	-
1984	1.405	8.827	523	-	10.757	13,1	82	4,9	-
1986	2.332	7.954	813	4	11.104	21	71,6	7,3	-
1988	2.547	10.827	956	2	14.335	17,8	75,5	6,7	-
1990	4.020	16.152	30	30	22.302	18	72,5	9,4	0,1
1992	4.814	16.196	1.773	86	22.871	21	70,8	7,8	0,3
1994	5.195	16.663	1.341	99	23.270	22,3	71,6	5,7	0,4
1996	10.253	29.114	4.020	238	43.626	23,5	66,8	9,2	0,5
1998	10.660	29.900	5.005	348	45.921	23,2	65,1	10,9	0,8
2000	11.365	36.009	6.928	199	54.502	20,9	66,1	12,7	0,3
2002	8.399	37.655	4.898	600	51.553	16,3	73	9,5	1,2
2004	17.397	67.549	12.100	492	97.539	17,8	69,3	12,4	0,5
2006	23.347	99.604	16.116	507	139.576	16,8	71,3	11,5	0,4
2008	28.020	151.747	21.489	706	201.963	13,9	75,2	10,6	0,3
2010	28.818	131.445	24.734	545	185.544	15,5	70,8	13,4	0,3
2012	33.995	174.930	26.699	990	236.545	14,3	74	11,3	0,4
2014	35.995	176.721	29.006	453	242.177	14,9	73	12	0,2
2016	35.918	134.315	27.947	436	198.618	18,1	67,6	14	0,2
2018	29.303	170.048	22.878	817	223.047	13,1	76,2	10,3	0,4
2020	28.394	146.792	21.405	537	197.130	14,4	74,5	10,9	0,3
2021	32.151	187.153	22.787	350	242.443	13,3	77,2	9,4	0,1

Kaynak: (TÜİK, 2021).

Türkiye'nin ara malı ithalatında, demir-çelik ve madencilik sektörlerinin payı azalırken, makine-elektronik ve otomotiv gibi sektörlerin payı artmıştır. Kimyasal ürünler ile tarım ve tekstil sektörleri ara malı ithalatında etkilerini sürdürmektedir. 2012 ve 2016 yıllarında altın ve enerji hariç ülkemizin ara malı ithalatında hurda demir sıralamada birinci olmuştur. 2016 yılı itibarıyla ilaç endüstrisi ithalatı toplam ithalatın %2,2'lik kısmını oluştururken, ilaç endüstrisi dış ticaret açığı Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının %6,5'ini oluşturmuştur. Ülkemizde ithalata bağımlılığı yoğun olduğu alt sektörler; biyoteknolojik ilaçlar, bazı aşular, kan ürünleri gibi yüksek katma değerli tedavi gruplarıdır. İlaç ve eczacılık sektörü alt sektörler itibarıyla incelendiğinde ise "insan kanı, hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb. ürünler" ithalatını, 2012 yılına göre 2015'te yaklaşık %25 artış kaydeden; kimyasal gübre sektörü takip etmektedir. Diğer yandan Türk otomotiv sanayii firmalarına göre; ana sanayiinin maliyetlerini ve risklerini azaltmak amacıyla yerleşme hedeflerinin özellikle demir-çelik ve plastik girdilerde gerçekleştirildiği fakat elektronik sektöründe dışarıya bağımlılığın arttığı belirtilmiştir. Otomotiv sanayiinde ithalat bağımlılığının yüksek olduğu alt sektör olan elektronik ve gömülü yazılımların, teknolojik ilerlemelere ve tüketici tercihlerindeki değişime bağlı olarak, üretim maliyeti içindeki payının artması beklenilmektedir. Tarım ürünleri ithalatımızın büyük kısmını, soya fasulyesi, yağlı tohumlar, bitkisel yağlar ve hayvan yemleri gibi yerli üretimi iç piyasa ihtiyacını karşılamayan ürünler ile ülkemizde hiç üretilmeyen kakao, kahve ve palm yağı gibi ürünler oluşturmaktadır. İhracattaki hammadde tedarik sorunundan şeker ithalatı artmıştır. İşlenmemiş hammaddelerin ithalatında hurda demir-çelik, demir cevherleri, pamuk, buğday,

soya fasulyesi vb. ön sıralarda gelmektedir. İşlenmiş hammaddeler kapsamında da demir-çelik ve demir dışı metaller önemli yer tutmakta ve ithalatta öne çıkan ürünler arasında demir ve alaşımsız çelikten yarı mamuller, alaşımlı çelikten mamuller, rafine bakır katotlar ile işlenmemiş alüminyum bulunmaktadır. 2008'e kadar artan emtia fiyatları, sonrasında küresel krizle birlikte büyük bir düşüşe geçse de düzelme eğilimine girmiştir. 2011 ve 2012 bahar aylarında artan fiyatlar, 2014 yılı ikinci çeyreğine dek azalmış, ancak yine de yükselmeye devam etmiştir. Bu tarihten itibaren başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerin ivme kaybeden büyümesi, arz artarken talebin azalması sonucu arz fazlalığının oluşması emtia fiyatlarında düşüş eğilimini doğurmuştur. 2016'dan günümüze dek ise emtia fiyatlarında bir yükseliş trendi söz konusudur (EB, 2018:6-7, 12,14, 26,27).

3.3.İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı

Günümüzde pandeminin etkisine bağlı turizm vb. dış ticaret sektörlerinde görülen yavaşlama dünyada işsizlik artışına, ekonomik durgunluklara neden olmuştur. İthalat bakımından pandeminin yarattığı talep yetersizliği ve sınırlara getirilen engeller, lojistik sektöründe yaşanan sorunlar ile birlikte ithalat talebini düşürmüştür. (ÇÜTÇÜ, 2021:15). Bu bağlamda Türkiye'nin 2011-2021 döneminde en yüksek düzeyde ithalat gerçekleştirdiği ülkeler sırasıyla Çin, Rusya, Almanya'dır. 2021 yılı Ocak-Aralık döneminde en fazla ithalatın yapıldığı ülke Çin'dir. 2021'de Çin'den yapılan ithalat 29 milyar dolar olurken, bu ülkeyi sırasıyla; 25 milyar dolar ile Rusya, 19 milyar dolar ile Almanya, 11 milyar dolar ile ABD, 10 milyar dolar ile İtalya izledi. Dolayısıyla ilk 5 ülkeden yapılan ithalat, toplam ithalatın yaklaşık %39'unu oluşturmuştur.

Tablo 10. 2011-2021 Döneminde En Fazla İthalatın Gerçekleştirildiği Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Rusya	23.952	26.625	25.064	15.162	20.401	15.162	19.514	21.989	23.115	17.829	25.575
Çin	21.693	21.295	24.685	24.918	24.873	25.441	23.370	20.719	19.128	23.041	29.099
Almanya	22.985	21.400	24.182	22.369	21.351	21.474	21.301	20.407	19.280	21.732	19.741
ABD	16.034	14.130	12.596	12.727	11.603	11.275	11.951	12.377	11.847	11.524	11.703
İtalya	13.449	13.344	12.884	12.055	10.639	10.218	11.304	10.154	9.349	9.199	10.429
Hindistan	6.498	5.843	6.367	6.898	5.613	5.757	6.216	7.534	6.635	4.830	7.197

Kaynak: (TÜİK, 2021d).

Türkiye'nin Çin ile ticari ilişkileri incelendiğinde; 2000 yılında 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli dostluk ve işbirliği ortaklığı; 2010 yılında stratejik ortaklık kurdukları görülmektedir. 2007-2018 döneminde Türkiye'nin Çin'e ihracatı ortalama 2 milyar dolar iken, ithalatı ise belirtilen dönem için yaklaşık ortalama 20 milyar dolardır. Dolayısıyla İpek Yolu Projesi en az AB Projesi kadar önemli olup, Çin'le ticari ilişkilerin artırılması pandemi kaynaklı krizlerin fırsata dönüştürülmesine imkan tanıyabilecektir (Adigüzel, 2020: 256). Ancak siyasi açıdan Uygur sorununun Çin-Türkiye ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerinin sürdüğü bilinmektedir. Ayrıca Asya kaplanları olarak anılan Hong Kong, Güney Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerin dünya ihracatındaki payları artmaktadır. Bu nedenle yalnız Çin'le geliştirilecek ticari ilişkiler yerine Asya kaplanları ile olan ticari ilişkiler de artırılmalıdır.

Türkiye- Rusya ticari ilişkileri incelendiğinde; iki ülke dış ticaretinin 1998'de Rusya'da yaşanan ekonomik kriz sonrası hariç devamlı arttığı söylenebilir. Ancak Türkiye'nin ticaret açığının nedeni Türkiye'nin 2000'li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya Federasyonu'ndan sağlamasına rağmen, Eylül 1984'de SSCB ile imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ile doğal gaz karşılığı mal ihracatının sürdürülememesidir. Bu durum Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaret açıklarının temel nedenidir. Rusya Federasyonu 2011 yılına kadar Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'nin en fazla dış ticaret açığı verdiği ülkelerdendir. 24 Kasım 2015'de bir Rus bombardıman uçağının Suriye sınırını bombalarken Türkiye sınırını ihlali sonucu Türk jetlerince vurulup düşürülmesinden ötürü, Türkiye ve Rusya arası ilişkiler ciddi şekilde gerilemiştir. Özellikle Rusya Federasyonu, yapılan yüksek enerji ithalatına karşılık Türkiye'nin tüketim malları ve müteahhitlik olmak üzere hizmet ihracı, Rus turist kafilelerinin ağırlanması, Rusya'dan yarı mamul ürünler ile petrol, doğalgaz ve taşkömürü satın alınması söz konusudur (Zengin,2015: 61-103, s.68, 83). Rusya tarafından gerçekleştirilen enerji ihracı ve Çin vb. ülkelerle imzalanan ticari anlaşmalar Rus ekonomisinin dış ticaret ile güç kazanmasını sağlamıştır. 203,42 milyar dolarlık mal ihracatının 100,5 milyar dolarının petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilmesi bu durumu kanıtlamaktadır (WTO, 2019).

Türkiye-Almanya ticari ilişkileri incelendiğinde; Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği ürünler listesine bakıldığında, yalnızca tekstil ve tarım sektörlerinde faaliyet gösterilmediği, otomotiv, kimyevi maddeler, elektrik-elektronik, makine ve hatta demir-çelik sektörlerine ilişkin ihracat rakamlarının yükseldiği görülmektedir. Nitekim 2018'de Almanya'nın Türkiye'den en çok ithalat gerçekleştirdiği sektör otomotiv endüstrisi, ikinci en çok ithalatın yapıldığı sektör ise hazır giyim ve konfeksiyon sektörü olmuştur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sektörler ise sırasıyla; elektrik, elektronik, fındık ve mamulleri ve halı sektörüdür (TİM, 2020: 29). 2001 ve 2016

yılları kıyaslandığında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının %87 oranında arttığı, Almanya'ya 2001'de kg başına yapılan ihracat 1,98 Dolar iken, bu rakamın 2016'da 3,72 Dolar'a ulaştığı görülmektedir. 2001'de Almanya'ya Türkiye'den yapılan ihracat 5,3 milyar dolar ve toplam ihracat içindeki payı %17 iken, 2016'da 13,9 milyar dolar ve toplam ihracattaki payı %10'dur (TİM, 2017: 8,15).

Sonuç

Günümüzde ithalat ve ihracat yalnız mal ve hizmet ticareti ile gerçekleştirilmemekte veri ticareti olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken konu Türkiye'nin cari açık sorununun kronikleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda cari açık sorununun temel nedenlerinden olan; ihracatın ithalata bağımlılığı, döviz kurunun hareketliliği, katma değeri düşük ürün ihracı ya da yerel teknoloji üretiminin yeterince artırılamaması gibi yapısal sorunlar çözülmeden, Türkiye'nin dış ticaretinde istenilen seviyeye ulaşamayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte ithalatta yoğunlukla fiyat esnekliği düşük olan aramalı, sermaye malının bulunması, ihracatta yüksek katma değerli ürünlerin payının %3'ler seviyesinde bulunması eleştirilmeye değerdir. Diğer yandan salgınların, ekonomik krizlerin, dış ticaret savaşlarının, küresel ısınmanın neden olduğu afetlerin ekonomi üzerindeki etkileri çoğunlukla benzerdir. Sözü edilen olumsuz koşullar üretim arzındaki düşüşle bir arada seyreden fiyatların yükselişine neden olduklarından, devletler ekonomide fiyatların düşürülebilmesi için ek önlemler almak durumunda kalmaktadırlar ve dış ticarete yönelik bazı sınırlamalar getirmektedirler. Dolayısıyla fiyatlardaki artışla üreticilerin girdi maliyetlerindeki artışın da etkisiyle oluşan işgücü kaybının doğurduğu geçici ücret artışları, tarıma verilen teşviklere rağmen, ekilebilir tarım arazilerinin belirli süre boş kalması, uluslararası ticaretin salgınla bizzat ilgili sektörlerde canlanma görülürken, diğer sektörlerde ekonomik durgunlukla karşılaşılmasına neden

olmuştur. Ancak yıllara göre dış ticaretin gelişimi incelendiğinde; Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları sonucunda ithalat rakamlarının ihracat rakamlarına karşılık gösterdiği artışlar ülke dış ticaret hacmini artırmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin konumu, nüfusu, ekonomik yapısı, yatırım potansiyeli, geçiş ekonomisi olması nedenleriyle ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşları vb. ülkeler arası karşılıklı misillemeler, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerini bizzat etkilemektedir. Bu doğrultuda Çin'le ticari ilişkilerin artırılması pandemi kaynaklı krizlerin fırsata dönüştürülmesine imkan tanıyabilecektir. Bununla birlikte yalnız AB ülkeleri ile yoğun şekilde gerçekleştirilen bir dış ticaret politika stratejilerinin benimsenmesi yerine, daha geniş perspektifteki dünya ticaretine yön veren Asya kaplanları olarak anılan Hong Kong, Güney Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerle olan ticari ilişkiler geliştirilip, çeşitlendirilmelidir.

2021 sonunda Türkiye'de yaşanan döviz kuru değişiklikleri dikkate alındığında; döviz kuru değişikliklerinin, ticari şartları değiştiren, ticaret dengesini etkilediği görülmektedir. Bu tür kur değişikliklerinden doğan sıcak paranın piyasalar üzerindeki geçici rahatlatıcı etkisine aldanılmayıp, uzun vadede dış ticaret açığını artırıcı ve kaçan sıcak paranın ekonomik olarak yıkıcı etkide bulunma ihtimali değerlendirilmelidir. Diğer yandan 2020 ve izleyen yıllarda ekonomik faaliyetler telekomünikasyon, sağlık hizmetleri ve ilaç sektörü alanlarında yoğunlaştığından bu alanlarda yerli yapay zeka geliştirilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması kritik önemdedir. Ayrıca ithalat bağımlılığının yüksek olduğu tüm sektörlerde, yerli üretim artırılmalıdır. Özellikle silah sanayiinde yakalanan yerel üretim ve ihracat başarısı diğer katma değeri yüksek alanlar olan; telekom, elektronik, makine, kimya, organik gıda vb. diğer sektörlerle de taşınmalıdır. Bu doğrultuda firmalar daha yüksek katma değerli ürünler üretmeli, ve hizmetler sunmalı, bunun için gereken dijital hazırlıklarını tamamlamalı ve hedef pazarlar yeniden tanımlanmalıdır. Diğer

yandan günümüzde yaşanılmakta olan Türkiye'nin stratejik ortaklarından olan Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması uluslararası ticari ilişkiler bakımından Türkiye'nin ekonomik zarara uğramaması için yeni planlamalar yapılmasını ve çeşitli politik-ekonomik tedbirler alınmasını gerektirecektir. Nitekim buğday ithalatımızın ve turistik gelirlerimizin büyük bölümünün ilgili ülkelere bağlı oluşu ticari ilişkilerimizde başka ülkelerle olan bağlantıların güçlendirilmesini zaruri hale getirmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel S. (2020), "Çin Türkiye Ticaret İlişkileri", "Ekonomi ve Yönetim Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar" kitabında bölüm, Editör: Mustafa Hatipler, Adalet Yayınevi, 247-271.
- Biröl Y. E. (2020), "Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaret İlişkileri", Türkiye'de Dış Ticaret ve Lojistik, Nobel Yayın.
- Çatalbaş N. (2020), "Ticaret Savaşları ve Geleceği", İşletme ve Finans Yazıları-III kitabında bölüm, Mart, Editör Dr. Öğretim Üyesi Melik Kamışlı, Beta 1. Basım, 79-95.
- Çütçü İ. (2021), "Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye'de Dış Ticaret", Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 5(12), 1-21.
- Eğilmez M. (2013), "Türkiye'nin Dış Ticareti", Aralık 2013, <https://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html>
- Euronews (2022), "Türkiye'de İthalat İhracat Dengesi Ne Durumda, İthalata Bağımlılık Ne Kadar?", <https://tr.euronews.com/2022/01/01/turkiye-de-ithalat-ihracat-dengesi-ne-durumda-ithalata-bag-ml-l-k-ne-kadar>, 03.01.2022.
- Kalkınma Bakanlığı (KB) (2018), 11. Kalkınma Planı (2019-2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Uretim_ve_DisTicaret_IliskisiCalismaGrubuRaporu.pdf, Aralık, 1-84.
- Kaplan F. ve Ünal A. E. (2019), "Dış Ticaret Dengesi İle Dış Ticaret Hadleri Arasındaki İlişkinin Türkiye İçin Yeniden İncelenmesi", 2. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu 23-25 Mayıs 2019, Mersin, 309-320.
- Kuşat N. (2015), "Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret:1980 Sonrası Türkiye Örneği", IJSS, 14(1), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223158>, 39-64.
- Maden Tetkik Arama (MTA), "2020 Yılı Maden Dış Ticaret", <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2020-yili-maden-dis-ticaret.pdf>, 1-49.
- Scott M. ve Cedric S. (2016), Here's How Fast China's Economy Is Catching Up to the U.S, <https://www.bloomberg.com/graphics/2016-us-vs-chi-na-economy/>, May.
- Mazlum N. (2020), "1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri", Gümrük ve Ticaret Dergisi, 7 (22), Aralık, 54-71.
- Oskay C. S. "1980'den Günümüze İhracatın Seyri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116578>, 53-62.
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- TC Ekonomi Bakanlığı, (EB) (2012), 2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı, http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1adq0ifbp1ic11m4nlc81rpsr178.pdf, 1-84.
- TC Ekonomi Bakanlığı, (EB) (2022), Aralık Ayı Dış Ticaret Verileri, <https://ticaret.gov.tr/haberler/2021-yili-aralik-ayi-dis-ticaret-ticaret-esnaf-ve-kooperatif-verileri>, Ocak.
- TC Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (EB) (2018), Girdi Tedarik Stratejisi Eylem Planı (2017-2019), https://ticaret.gov.tr/data/5b92345f13b876136466595a/gites_raporu.pdf, 1-52.
- TC Ekonomi Bakanlığı (EB) (2022a), Yarı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>, 17 Şubat.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2020), Almanya Hedef Pazar Analizi, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Analiz_Rapor/Almanya%20Hedef%20Pazar%20%C3%9C%20Analizi.pdf, Nisan, 1-84.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), (2017), İhracatın Gelişimi 2001-2016, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/%C4%B0hracat%C4%B1n%20Geli%C5%9Fim%202001-2016.pdf, 1-31.
- Tokucu E. ve Yüce A. (2013), "Türkiye'nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi Haziran, 2(1), 47-75.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2020), 29 Ocak 2021, 37412 Sayılı TÜİK Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412>, Aralık.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021), Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021a), Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=0&sitecrev=0&isicrev=0&s ayac=5803>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021b), Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2021 Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021c), Ocak 2021 Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2021-37413>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021d), Dış Ticaret İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Kasim-2021-37423>, Kasım.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2021), Global Trade Update, November, <https://unctad.org/webflyer/global-trade-update-november-2021>, 1-8.
- World Trade Organization (WTO) (2021), World Trade Statistical Review", https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021chapter05_e.pdf, 1-85.
- World Trade Organization (WTO) (2019), World Trade Report 2019: The Future of Services Trade. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/00_wtr19_e.pdf, 1-232, 12.06.2020.
- Zengin E. (2015), "Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217890>, 4(1), 61-103.